

УДК 340.130,340.132.6

І.А. Сердюк

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ
У СПІВВІДНОШЕННІ З АКТОМ ЗАСТОСУВАННЯ
ТА АКТОМ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА**

Розкрито зміст та з'ясовано співвідношення понять "нормативно-правовий акт", "акт застосування норм права" та "акт тлумачення норм права".

Ключові слова: *правовий акт, нормативно-правовий акт, акт застосування норм права, акт тлумачення норм права.*

Раскрыто содержание и определено соотношение понятий "нормативно-правовой акт", "акт применения норм права" и "акт толкования норм права".

Ключевые слова: *правовой акт, нормативно-правовой акт, акт применения норм права, акт толкования норм права.*

The essence of the concepts "normative legal act", "legal norms implementation act", and "legal norms interpretation act" is revealed and the aforementioned concepts correlation is found out.

Key words: *legal act, normative legal act, legal norms implementation act, legal norms interpretation act.*

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки та однойменної навчальної дисципліни є формування у майбутніх юристів-практиків такого рівня правосвідомості, техніко-юридичної культури, який передбачає наявність необхідних теоретичних знань про окремі різновиди правових актів, а також правила, прийоми та специфічні засоби їх підготовки, оформлення, а для нормативно-правових актів – до того ж опублікування та систематизації. Тому нагальною для теорії права є потреба з'ясування як юридичної природи кожного з різновидів правових актів, так і їх співвідношення.

Метою цієї статті є з'ясування спільних рис та відмінностей трьох різновидів правових актів, які є результатом юридичної практики державних органів, органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, а саме: нормативно-правових, інтерпретаційно-правових та правозастосовних актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення задекларованої дослідницької мети можливе за умови розкриття змісту понять, які складають предмет досліджуваної теми, з'ясування їх сутнісно-змістовних ознак та внутрішньої будови, а також багатоманітності проявів у правовій дійсності.

Як методологічною основою при підготовці цієї статті автор скористався формально-логічними методами аналізу та синтезу, структурно-функціональним та порівняльно-правовим методами, які у своїй сукупності дозволили досягти поставленої дослідницької мети.

Зважаючи на той факт, що правовий акт є вихідною категорією для загальнотеоретичних понять, які складають предмет порівняльного аналізу, розкриємо, перш за все, саме її зміст. Попередньо зауважимо, що термін "правовий акт" (як словесний символ однойменного поняття) є багатозначним і в межах цієї статті буде вживатися нами не у вузькому розумінні як належним чином (словесно-документально) оформлений зовнішній вираз волі держави, її органів, окремих осіб, що виступає як носій змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [1, с. 192-193], а у широкому – як формально-обов'язкове волевиявлення держави (її органу або уповноваженого суб'єкта) [4, с. 94].

У залежності від того, які основні елементи правової системи виражають правові акти-документи, останні поділяються на чотири різновиди: 1) нормативні юридичні акти (акти правотворчих компетентних органів, які містять юридичні норми – основу механізму правового регулювання); 2) інтерпретаційні акти нормативного або індивідуального характеру (акти офіційного тлумачення, що містять правоположення, дотичні до нормативної основи механізму правового регулювання); 3) акти застосування права (державно-владні акти, що є виразом індивідуально-правової діяльності компетентних органів, які долучаються до механізму правового регулювання при виникненні правовідносин або при їх забезпеченні); 4) акти реалізації прав і обов'язків (договори, інші акти-документи, що є виразом автономних рішень окремих осіб, правомірні дії, що завершують дію механізму правового регулювання) [1, с. 199].

Зважаючи на предмет дослідження, четвертий різновид правових актів залишиться поза нашою увагою.

У контексті теми нашого дослідження важливе значення має і класифікація правових актів, запропонована П.М. Рабіновичем. Учений виокремлює такі їх різновиди за способом, формою об'єктивації, зовнішнього прояву: 1) письмові (документальні); 2) усні (вербальні); 3) конклюдентні (фізичні вчинки, діяння) [4, с. 94].

З огляду на той факт, що поняття "правовий акт" є родовим по відношенню до видових, які складають предмет розгляду, необхідним є з'ясування їх сутнісно-змістовних ознак, які мають бути спільними у нормативно-правового, інтерпретаційно-правового та правозастосовного актів.

С.С. Алексєєв виокремлює такі загальні риси правового акта-документа: 1) вираженість у словесно-документальному виді; 2) вольовий характер; 3) закріплення в акті змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [1, с. 194].

Вітчизняний правник О.Ф. Скакун виходить із ширшого підходу до розуміння поняття "правовий акт", а тому вказує на такі його ознаки: 1) виражає волю (волевиявлення) уповноваженого суб'єкта права, його

владні веління; 2) має офіційний характер, обов'язковий для виконання; 3) спрямований на регулювання суспільних відносин; 4) встановлює правові норми, а також конкретні правовідносини; 5) може бути актом-документом, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, і актом-дією, за допомогою якого виникає юридичний результат (встановлення правових норм, їх застосування і т.д.); 6) становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки [5, с. 312].

М.В. Тесленко окреслює такі загальні ознаки правових актів, за допомогою яких можна визначити їхню роль та місце у правовій системі: 1) правовий акт – це письмовий документ певного роду, який має особливу форму вираження інформації, що міститься в ньому; 2) офіційний характер правового акта полягає у його виданні від імені уповноваженого державою органу; 3) прийняття правових актів допускається суворо в межах компетенції органів; 4) правовий акт має цільову орієнтацію, адже в ньому в концентрованій формі виражені соціальні інтереси; 5) правовий акт призначений для врегулювання суспільних відносин; 6) правовий акт має певну структуру; 7) правовий акт є загальнообов'язковим [7, с. 242-243].

Аналіз поглядів науковців щодо ознак поняття "правовий акт" дає підстави для таких висновків: по-перше, правовий акт за своєю зовнішньою формою виразу (способом об'єктивації у зовнішньому світі) може бути не лише письмовим документом, але й мати вербальну (словесну) форму або ж бути актом-дією (конклюдентна форма), що узгоджується із задекларованим нами широким підходом до розуміння поняття "правовий акт"; по-друге, не можна повною мірою погодитись із тезою про те, що кожний правовий акт має загальнообов'язковий характер. Такою властивістю наділяються лише ті з них, що містять норми права та правила їхнього розуміння (нормативно-правові та інтерпретаційно-правові акти), а не забезпечують індивідуальне регулювання поведінки суб'єктів правовідносин (правозастосовні акти). Тому на нашу думку, доречніше вести мову не про загальнообов'язковий, а формально-обов'язковий характер правових актів, що є результатом діяльності органів публічної влади, їх службових і посадових осіб. Наведена ознака правового акта вказує, таким чином, як на принцип упорядкування та способу здійснення його змісту, так і на обов'язковий для адресатів характер його приписів; по-третє, наявність певної структури правового акта є скоріше свідченням його специфічної особливості, а не того спільного, що об'єднує окремі різновиди правових актів; по-четверте, поза увагою вчених залишилась така його важлива риса, як державна забезпеченість (гарантованість), без якої нормативний чи то індивідуальний припис, який складає зміст правового акта, лишається декларацією.

Зважаючи на вищевикладене, можна виокремити такі *спільні ознаки* поняття "правовий акт": його формально-обов'язковий характер; його вольовий характер; його офіційний характер; його спрямованість на регулювання поведінки суб'єктів права; його прийняття у спеціально пере-

дбаченому законом процедурно-процесуальному порядку; його цільова орієнтація на утвердження правопорядку; його здатність породжувати юридичні наслідки, його забезпеченість (гарантованість) з боку держави.

Враховання наведених вище ознак поняття "правовий акт" дозволяє нам сформулювати таку його дефініцію: *правовий акт - це забезпечене з боку держави формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснюється у спеціально передбаченому законом процедурно-процесуальному порядку з метою регулювання поведінки суб'єктів права за для утвердження правопорядку.*

Подальший алгоритм нашого дослідження вимагає розкриття змісту поняття "нормативно-правовий акт", "акт застосування норм права" та "акт тлумачення норм права", з'ясування їх сутнісно-змістовних ознак та проведення класифікації, адже саме вони стануть предметом порівняльного аналізу, що забезпечить виокремлення відмінностей між зазначеними вище різновидами правових актів.

Під нормативно-правовим актом у теорії права розуміють прийнятий у встановленому порядку та відповідній юридичній формі письмовий документ уповноваженого суб'єкта правотворчості, яким встановлюються, змінюються або скасовуються юридичні норми. Основне призначення нормативно-правового акта полягає в тому, що він є зовнішньою формою виразу та закріплення правових норм.

Поняття "нормативно-правовий акт" характеризують такі ознаки: це письмовий документ, який має відповідну юридичну форму (назву); розробляється і приймається уповноваженими суб'єктами правотворчості та у встановленому для цього процедурно-процесуальному порядку; змістом нормативно-правового акта є правила поведінки загального характеру, дія яких розповсюджується на невизначене коло суб'єктів; має визначену внутрішню структуру (може складатися із преамбули, частин, розділів, статей, параграфів, пунктів, підпунктів); є обов'язковим для виконання, забезпечується системою державних гарантій, у тому числі й примусовими засобами; його функціональне призначення полягає у регулюванні суспільних відносин.

Характеристика нормативно-правового акта буде неповною, якщо поза увагою залишити такі його важливі юридичні властивості: юридична сила як специфічна властивість нормативно-правових актів, що розкриває їх співвідношення і залежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави [4, с. 107]; публікується у спеціальних виданнях, перелік яких визначено Указом Президента України від 10.06.1997 р. "Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності"; дія у часі, просторі і на коло осіб. Кожний із цих параметрів може бути підставою для класифікації нормативно-правових актів.

Нормативно-правові акти класифікуються за такими критеріями: 1) за суб'єктами ухвалення – на акти органів держави, народу в процесі

референдуму, громадських об'єднань, трудових колективів, спільні акти органів держави і недержавних утворень; 2) за юридичною силою - на закони й підзаконні нормативні акти; 3) за територіальною ознакою - на загальнодержавні, республіканські та місцеві (локальні); 4) за ступенем загальності правових норм - на загальні та конкретизаційні; 5) за характером волевиявлення - на акти встановлення, зміни та скасування норм права; 6) за часом дії - визначено-строкові, невизначено-строкові; 7) за галузями законодавства - на цивільні, кримінальні, кримінально-процесуальні та ін.

Індивідуальне регулювання поведінки суб'єктів здійснюється за допомогою правозастосовних актів. Під актом застосування норм права розуміють спосіб зовнішнього прояву формально-обов'язкового правила поведінки індивідуального характеру, яке підтверджує, встановлює, змінює або скасовує юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації [4, с. 134].

Правозастосовні акти характеризуються такими ознаками: це офіційні акти компетентних суб'єктів, що уособлюють їх однобічне волевиявлення і виражають волю держави; вони мають юридичну силу й забезпечуються відповідними засобами державного примусу; вони видаються на основі та відповідно до норм права, які застосовуються; вони видаються у певній формі й у передбаченому законом порядку; вони завжди містять індивідуально-конкретне, державно-владне веління (розпорядження) щодо вирішення конкретної справи. Це означає, що їхні приписи стосуються індивідуально конкретно визначених суб'єктів; вони можуть відігравати роль юридичних фактів, тобто на їх підставі можуть виникати, змінюватись або припинятись правовідносини [6, с. 221]; вони, на відміну від нормативно-правових актів, не можуть мати зворотної дії в часі, проте можуть бути оскаржені чи опротестовані у передбаченому законом порядку.

Правозастосовні акти можуть класифікуватись за різними критеріями: 1) за суб'єктами прийняття - акти глави держави, парламенту, суду, юрисдикційних органів, прокурора та ін.; 2) за функціональною спрямованістю - регулятивні та охоронні; 3) за галузевою приналежністю норм права, що застосовуються, - конституційно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові, адміністративно-правові тощо; 4) за юридичною формою (назва документа) - постанови, ухвали, вирок, рішення, протести та ін.; 5) за формою зовнішнього прояву (способом об'єктивації у зовнішньому світі) - письмові, усні, конклюдентні (діяльнісні, наприклад, застосування працівником міліції табельної вогнепальної зброї за наявності підстав, передбачених ст. 15 Закону України "Про міліцію"); 6) залежно від структурного елемента норми права, що застосовується - акти застосування диспозиції та акти застосування санкції; 7) за значенням у юридичному процесі - основні акти, що містять остаточне рішення у справі (наприклад, обвинувальний вирок суду), та допоміжні акти, що забезпечу-

ють прийняття основних актів (приміром, постанова слідчого про притягнення правопорушника як обвинуваченого); 8) за юридичними наслідками – правовстановлюючі, правоконстатуючі, правопритупляючі, правозмінюючі та правоскасовуючі.

Акт тлумачення норм права (інтерпретаційно-правовий акт) – це вид правового акта, що включає загальні або індивідуальні правоположення, які, хоча і не є нормами права, але розгорнуто й обґрунтовано роз'яснюють їх дійсний зміст, не є джерелом права, але перебувають у тісному підпорядкованому зв'язку з нормою права, яку тлумачать, і мають обов'язковий характер. Юридична сила й обов'язковий характер актів тлумачення зумовлені: 1) юридичними властивостями норми права та підпорядкованим зв'язком правоположень акта тлумачення з нормою права; 2) наявністю наданих законодавцем певному суб'єкту повноважень на офіційне роз'яснення норм права і видання відповідних актів тлумачення [2, с. 151].

Інтерпретаційно-правові акти характеризуються такими юридичними властивостями: формальна обов'язковість (загальна або індивідуальна) для адресатів застосування і реалізації інтерпретованої норми; закріплення в таких актах правил розуміння норми (а не правил фізичної поведінки); можливість їх прийняття лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами; наявність (поряд із властивими нормативно-правовим актам) спеціальних письмових форм їх виразу: роз'яснень, інструктивних листів та ін.; не тільки пряма їх дія в часі, але й, звичайно, зворотна дія [4, с. 145].

Класифікація актів тлумачення норм права може здійснюватися за такими підставами: 1) за "авторством" норми, що є предметом тлумачення, – акти автентичного тлумачення; акти делегованого (легального) тлумачення; 2) за суб'єктами тлумачення – акти тлумачення державних органів (органів державної влади, управління, суду, прокуратури та ін.); акти тлумачення уповноважених органів громадських об'єднань; 3) за сферою дії – нормативні (загальні) та казуальні (індивідуальні); 4) за галузевою приналежністю норми, що тлумачиться, – акти тлумачення норм конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права та ін.; 5) за структурним елементом норми права, що тлумачиться, – акти тлумачення гіпотези, акти тлумачення диспозиції, акти тлумачення санкції; 6) за формою зовнішнього виразу – письмові, усні (тільки казуальні); 7) за юридичною формою – рішення, постанови, роз'яснення, ухвали та ін.

Аналіз вищевикладеного дозволяє виокремити відмінності наведених різновидів правових актів за такими підставами: 1) за змістом: нормативно-правовий акт містить норми права (правила поведінки загального характеру); правозастосовний акт – правила поведінки індивідуального характеру; правоінтерпретаційний акт – правила їхнього розуміння; 2) за зовнішньою формою виразу: нормативно-правовий акт має лише письмову форму (вона може являти собою або повноцінний документ із усіма необхідними реквізитами, або ж резолюцію на документі, на зразок

санкції суду на арешт обвинуваченого чи проведення обшуку), в той час як правоінтерпретаційний акт може бути письмовим або вербальним (лише для казуального тлумачення норм права), а правозастосовний акт – письмовим, вербальним чи конклюдентним; 3) за юридичною формою (назвою документа): попри той факт, що окремі різновиди правових актів можуть мати однакову назву (наприклад, постанова, указ, наказ), для кожного з них передбачена і особлива форма. Для нормативно-правового акта, наприклад, закон; для правозастосовного акта – вирок, протест тощо; 4) за внутрішньою структурою (внутрішньою будовою): нормативно-правовий акт може складатися з преамбули, частин, розділів, статей, параграфів, пунктів, підпунктів, а правозастосовний і правоінтерпретаційний акти – зі вступної, описової (констатуючої), мотивувальної та резолютивної частин; 5) залежно від можливості самостійного існування в механізмі правового регулювання: нормативно-правовий та правозастосовний акти мають своє самостійне значення в механізмі правового регулювання суспільних відносин, у той час як правоінтерпретаційний акт такого значення не має і повністю поділяє долю норми права, що тлумачиться; 6) за субординацією в механізмі правового регулювання: нормативно-правовий акт є юридично первинним по відношенню як до правозастосовного, так і до правоінтерпретаційного актів; 7) по відношенню до джерел права: національна правова доктрина України виходить із того, що нормативно-правовий акт є основним джерелом права, в той час як інтерпретаційно-правовий та правозастосовний акти (навіть, якщо вони прийняті вищими судовими органами) джерелом права не визнаються; 8) за дією на коло суб'єктів: нормативно-правовий і правоінтерпретаційний акти поширюють свою дію на кількісно невизначене коло суб'єктів, у той час як адресати правозастосовного акта визначені поіменно; 9) за сферою дії: нормативно-правовий і правоінтерпретаційний акти поширюють свою дію на кількісно невизначене коло життєвих випадків (виняток складає казуальне тлумачення), дія ж правозастосовного акта обмежена конкретним життєвим випадком; 10) за вектором (напрямом) дії у часі: нормативно-правовий та інтерпретаційно-правовий акти можуть мати як пряму, так і зворотну дію в часі, в той час як правозастосовні акти останньої не мають; 11) залежно від можливості оскарження: нормативно-правовий та інтерпретаційно-правовий акти за загальним правилом не підлягають оскарженню, а правозастосовний акт може бути оскарженим. Не є винятком із загального правила навіть рішення вищих судових органів у конкретних справах, які можуть стати предметом розгляду у відповідних міжнародних судових установах чи відповідних органах міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [3, с. 30].

На останок хотілось би зауважити, що ми не ставили своїм завданням дати вичерпну відповідь на питання щодо спільних рис і відмінностей окремих різновидів правових актів. Однак, сподіваємось, що навіть викладений у цій статті матеріал допоможе майбутнім юристам розібратися в

специфічних особливостях зазначених вище правових актів, а також стане підґрунтям для подальших наукових досліджень у цій царині.

Використана література:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: "Статут", 1999. – 712 с.
2. Власов Ю.Л. Проблемы толмачення норм права: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 180 с.
3. Конституція України. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2006. – 144 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5 – те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
6. Теорія держави і права: Навч. Посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с. – Бібліогр.: С. – 358–364.
7. Тесленко М.В. Судебний конституційний контроль в Україні: Монографія. Вступ. Стаття В.Ф. Погорилко. – К.: Ін-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 344 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2010 р.

УДК 343.123(477)

Г.М. Гапотченко

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ КПК УКРАЇНИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

У статті досліджуються питання процесуальної діяльності в стадії порушення кримінальної справи. Автор вносить пропозиції щодо удосконалення норм Кримінально-процесуального кодексу, які регулюють порушення кримінальної справи.

Ключові слова: *кримінально-процесуальна діяльність, кримінальна справа, заява (повідомлення) про злочин, слідчий, оперативно-розшукова діяльність.*

В статье исследуются вопросы процессуальной деятельности в стадии возбуждения уголовного дела. Автор вносит предложения по усовершенствованию норм Уголовно-процесуального кодекса, которые регулируют возбуждение уголовного дела.

Ключевые слова: *уголовно-процесуальна діяльність, уголовное дело, заявление (сообщение) о преступлении, следователь, оперативно-розыскная деятельность.*

This article investigates the issue of procedural stages in criminal proceedings. The author makes suggestions for improving the standards of the Criminal Procedure Code which regulate the criminal case.

Key words: *procedural criminal activity, criminal cases, a statement (message) about crime investigator, detective and search activity.*